

Nico Stehr

Tudás és demokrácia: A tudás leánya-e a civil társadalom?*

A *New York Review of Books* hasábjain a közelmúltban megjelent cikkében (2004. november 18., 38. o.) Richard Lewontin molekuláris biológus a következőket állítja: „A racionális politikai gondolkodáshoz szükséges tudás, ami valaha elérhető volt a tömegek számára, ma egy különlegesen képzett elit tagjainak a birtokában van, és ez a helyzet feszültséget és ellentmondásokat okoz a képviselői demokrácia működésében.” Lewontin megállapításai a tudás és a demokrácia közötti kapcsolatokról nagyon jól összefoglalják azokat a kérdéseket, amelyeket ebben az előadásban fel kívánok tenni.

Noha a tájékozottság és a demokrácia között fennálló *közvetlen és közvetett* kapcsolatok közül az előbbiek nem állnak a társadalomtudományok érdeklődésének előterében, az Egyesült Államokban a közelmúltban élénk vitákat váltott ki egy ügy, amelyre később röviden kitérek: bebizonyosodott, hogy ez a téma egyúttal erősen vitatott *gyakorlati politikai kérdés* is, amely semmi esetre sem tekinthető lezártnak.

Ha kiterjesztjük vizsgálódásunkat arra, hogy a tudás, a civil társadalom és a demokratikus rendszerek közötti közvetett kapcsolatok valójában miben állnak, akkor lépten-nyomon találkozunk e kérdések különféle vetületeivel, például a kulturális tőke és a politikai előjogok, az oktatási intézményekhez való hozzáférés és a politikai érdekek, a tanulmányi teljesítmény és a politikai részvétel, a politikai meggyőződés és a foglalkozási státusz stb. összefüggéseinek címszavai alatt. Megállapításaimat azonban a tájékozottság és a demokratikus viselkedés közötti többé-kevésbé közvetlen kapcsolatokra fogom korlátozni.

Vizsgálódásomat általános kérdésekkel és állításokkal kezdem. Max Horkheimer – Karl Marxszal ellentétben – azt hangsúlyozta, hogy az igazságosság vagy az egyenlőség és a szabadság nem erősítik kölcsönösen egymást. Igaz-e vajon ugyanez a demokráciára és a tudásra is? Vagy a tudás demokratizáló erő? A tudás fejlődése, különösen akkor, ha gyors az előrehaladás, vajon nem jelent-e inkább visszatartó hatású megterhelést a demokrácia, a civil társadalom és az egyének önérvényesítési képessége szempontjából? És ha valóban ellentmondás áll fenn a tudás és a demokratikus folyamatok között, ez vajon új fejlemény-e, vagy pedig a liberális demokráciák fejlődését a tudás és a demokratikus politikai viselkedés egyesített erői közösen határozzák meg, és ennek alapján kijelenthetjük-e, hogy ha a demokrácia nem is, de a civil társadalom a tudás leánya?

A tudás mint *erő* nem csupán performatív vagy cselekvő funkciót tölt be, hanem *tulajdonként* egyszersmind megosztó vagy hatalmat biztosító szerepet is játszik a modern társadalmakban. A következőkben ez utóbbira fogok koncentrálni.

* A Tokiói Egyetemen 2006 októberében az információs tudományokról tartott előadás szövege.

Áttekintés

Az előadásomban vizsgálni kívánt téma felöleli a civil társadalom, a kormányzat és a demokrácia közötti többszörös kapcsolatokat. Az általánosságban felvetett témát annak a kérdésnek a kontextusába helyezem, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a meglétét, illetve a természetét vajon mennyiben befolyásolja a modern szereplők növekvő tájékozottsága – hangsúlyozva a reflexív együttműködés növekvő esélyeit a civil társadalmi szervezetekben és a társadalmi mozgalmakban, olyan értelemben, hogy a szereplők megnövekedett tájékozottságából adódóan talán a társadalom nagyobb szegmentumai is növekvő hatást gyakorolhatnak a demokratikus rezsimekre.

Konkrét célkitűzésemet azonban ennél szerényebben kell megfogalmaznom. A tudáshoz való hozzáférés és a tudás birtoklása rétegezett. A hozzáférés gátjai közül hármat vizsgállok meg, és felteszem a következő kérdéseket: 1. Lehetséges-e összebékíteni a szakértők világát és a civil társadalmat? 2. Elképzelhető-e a civil társadalom és a tudás mint magántulajdon összebékítése? 3. Milyen drágának kell lennie a tudásnak, és mi az állam szerepe a tudás megszerzésének biztosításában?

Az itt említett terminusok mindegyike alapvetően *vitatott* fogalom. A továbbiakban megpróbálok tisztázni, milyen értelemben *szándékozom* ezeket a fogalmakat, különösen a tudás fogalmát használni.

Terminológia

A *tudás* definiálható *cselekvési képességként*. A „tudás” szó cselekvési képességként való értelmezése Francis Baconnak abból a híres megállapításából ered, hogy a tudás hatalom. Bacon arra utal, hogy a tudás azért hasznos, mert képes valamit mozgásba lendíteni.

A *civil társadalom* kifejezést nem hagyományos értelemben a politikai társadalomra vagy az államra, hanem az aktív állampolgárok küzdőterére alkalmazom, ami az állam és az élet intim területei között helyezkedik el.

A tudás birtoklása növeli a *cselekvőerőt*. A civil társadalom középpontjában a cselekvőerő áll. A cselekvőerő az állampolgárok arra való képessége, hogy célokat tűzzenek ki, elkötelezettségeket vállaljanak, és bizonyos értékekre törekedjenek – és sikert érjenek el azok megvalósításában. A cselekvőerő nagyra értékelése az önsegélyezés vagy az önkormányzat lényegéhez tartozik. Amikor a modern társadalmi szereplőkre vonatkozóan a tudás különböző mértékben való meglétét vagy birtoklását firtató kérdést teszem fel, akkor – újrafogalmazva a tudáshoz való különböző mértékű hozzáférés kérdését – azt vizsgálom, hogy az ember mennyiben válhat saját életének irányítójává az erőforrását alkotó tudás segítségével.

Bevezetés

Természetesen nagyszámú, többé-kevésbé egymással vetélkedő hipotézis ismert azokra az okokra vonatkozóan, amelyek előidézik a demokratikus rezsimek kialakulását és fennmaradását, és növelik a civil társadalmak erejét az ilyen társadalmi rendszerek-

ben. Francis Fukuyama például a múlt század egymással versengő ideológiáinak végére vonatkozó tételét annak hangsúlyozásával magyarázza, hogy „alapvető gazdasági és politikai imperatívuszok a történelmet egy bizonyos irányba, a nagyobb demokrácia felé tolják”. Más kutatók azonban úgy érvelnek, hogy a demokrácia elsősorban olyan országokban veheti meg a lábát, amelyek szegények, vagyis a demokrácia nem a gazdasági fejlődés következménye. Ugyanakkor az iraki háború indoklására hangoztatott érvek megmutatták, hogy vannak olyanok is, akik a demokrácia kialakulását a fegyverek bevetésétől várják.

Ezekkel a modern nézetekkel szemben John Stuart Mill *A kor szelleme* (1831) című művében, amelyet Angliából Franciaországba való visszatérése után jelentetett meg, azt a meggyőződését fejt ki, hogy saját korának *intellektuális teljesítményei* elkerülhetetlenné teszik a társadalmi haladást. Ám a társadalmi feltételek javulásában bekövetkező haladás – állítja Mill – nem „a bölcsesség növekedésének” vagy a tudomány kollektív teljesítményeinek az eredménye, hanem inkább a *tudás általános elterjedésével* áll össze- függésben.

Mill a 19. század közepén, egy olyan korszakban fogalmazta meg megállapításait, amit ő maga az erkölcsi és politikai átalakulás korának tekintett. Különösen az a tétele, hogy az egyéni választási lehetőségek kibővülése (és ebből fakadóan „a szokások rabságából” való kiszabadulás) a tudás és az oktatás széles körű elterjedésének lesz köszönhető, erősen egybecseng a mai társadalom – vagyis az ipari társadalom letűntével kialakuló társadalmi struktúra – *tudástársadalomként* való felfogásával.

John Stewart Mill nagy csodálója volt az Alexis de Tocqueville által az amerikai társadalomról írt klasszikus tanulmányoknak. Ami azt illeti, írt egy ismertetést is de Tocqueville *Democracy in America* (1835–40) című munkájáról, amely majdnem pontosan ugyanakkor jelent meg, mint saját műve, *A kor szelleme*.

Mill és de Tocqueville felfogása között azonban jelentős különbségek vannak a demokrácia megítélése tekintetében, és különösen eltérően látják azt a szerepet, amit az állampolgárok tudása játszik a demokratikus rezsimek létrejöttében, illetve működé- sében.

Alexis de Tocqueville azzal a megállapítással zárja az amerikai társadalomra vonatkozó megfigyeléseit, hogy Amerikában az állampolgárok oktatása jelentős hatóerő a demokrácia fenntartásában. Míg Mill a felvilágosodás, az oktatás és a tudás, vagyis általában az intellektuális készségek teremtette lehetőségeket a demokratikus rezsimek működképességéhez *szükséges* feltételeknek tekinti, de Tocqueville számára a tudás a demokrácia *elégéses* feltétele.

Mill feltételezéséből az következik, hogy az értelmiségiek és a tudósok jelentős politikai szerepet játszanak a demokráciákban, míg de Tocqueville felfogása szerint a közönséges állampolgárok közvetlen politikai szerepvállalása az, ami fenntartja a demokratikus politikai rendszereket. A magam részéről – anélkül, hogy állást foglalnék a de Tocqueville és Mill közötti vita konkrét kérdéseiben – lényegében elfogadom mindkettőjük általános megállapításait a tudásnak a demokráciában játszott fontos társadalmi szerepére vonatkozóan.

Ennélfogva elutasítom a hatalom Foucault által kidolgozott mikrofizikáját. Foucault – mint közismert – genealógiai munkájában leírja, milyen következetesen befolyásolják az egyén személyiségét az olyan tudományos diszciplínák, mint például a krimino-

lógia vagy a pszichoanalízis, és rávilágít a nagyobb társadalmi intézményekben állandóan folyó mérés és osztályozás óriási, mikroszinten érvényesülő hatóerejére. Foucault szintén hatalmat tulajdonít a tudásnak és azoknak a tevékenységeknek, amelyekbe beágyazódik, alábecsüli azonban a tudás különböző célok szolgálatába állításának a lehetőségét, a tudás vitathatóságának mértékét, valamint az egyéneknek és a civil társadalmi szervezeteknek azt a képességét, hogy a tudást a főbb társadalmi intézmények hatalmának *korlátozására*, illetve a velük való *szembeszállásra* és általában *ellenállásra* használják fel.

Vannak különféle társadalmi akadályok, amelyek befolyásolják a tudás széles körű elterjedését a társadalomban, s ennél fogva hátráltatják a tudás hatékony szerepvállalását a demokrácia érdekében. Ezeket a korlátokat a következő kérdéseken keresztül vizsgálom: 1. Lehetséges-e összebékíteni a demokráciát és a szakértői tudást? 2. Összeegyeztethető-e a demokráciával a tudás mint magántulajdon? 3. Megszüntethető-e a demokrácia és a tudás közötti szakadék?

A demokrácia és a szaktudás összebékítése

Számos megfigyelő meg van győződve arról, hogy a szakértelem, vagyis a hatékony működés alapját képező szaktudás és a laikus, hozzá nem értő személyek tudása közötti szakadék a modern társadalmakban drámai módon és visszafordíthatatlanul kiszélesedett. Másrészt nyilvánvaló, hogy a főbb hivatások (a tanári, az orvosi és jogi pályák) társadalmi tisztelete, korábban megkérdőjelezetlen és eleve garantáltként elfogadott tekintélye – legalábbis a modern társadalmakban – már hosszabb ideje, legalábbis az 1960-as évek óta csökken. Mindazonáltal még ma is széles körben tartja magát a tudományos megállapítások „szcientista” felfogása, miszerint a tudás univerzális és egyetemesen hasznos. A szcientista szemlélet elfogadása valószínűleg azoknak a hatalmát növeli, akiket a mértékadó tudományos tudás képviselőinek tekintenek.

Ám a tudás bővülésének növekvő tempója ellenkező hatással is jár: a tudástermelés nem a tudás egyetemességét erősíti, és e folyamat aktív résztvevői egyre jobban eltávolodnak azoktól, akik nem vesznek részt benne. Ennél fogva azok a kutatók, akik a különböző közösségek fejlődésére a hiányokat és veszteségeket kiemelő ún. deficitmodellt alkalmazzák, egyszersmind hangsúlyozzák azokat a komoly következményeket is, amelyeket a szakértői tudás és a nagyközönség közötti aszimmetria von magával a civil társadalom természetére nézve.

A deficitmodellel kissé részletesebben foglalkozom: az a magatartás, amivel az állásfoglalást – természetesen a saját szakterületünkön kívül eső dolgokban – könnyedén áthárítjuk a szakértőkre, láthatólag meggyökeresedett nem csupán a tudomány világában, hanem a modern társadalom valamennyi intézményében. Ugyanakkor például a tudomány „általános megértése” tekintetében széles körben elfogadottá vált az a feltetelezés, hogy a tudományos képzetlenség csökkenti a közönség demokratikus képességeit.

Ennek eredményeként a specializált szaktudás birtokosai és a társadalom egésze közötti viszony egyik szembeötlő attribútuma a tudomány és a közönség közötti kapcsolatok megszűnése. A közönség nagy szegmentumai jogfosztottá váltak, és mintegy

csökkent képességűnek számítanak az olyan demokratikus folyamatokban való részvétel szempontjából, amelyek egyre inkább megkívánják a tudományos képzettség bizonyos szintjét. Ez a kontaktusvesztés nem csupán a tudomány és a mindennapi tudás közötti kognitív természetű különbségek növekedésének az eredménye, hanem szerepet játszik benne a tudás bővülési folyamatának felgyorsulása, ami a tudomány területén belül növekvő munkamegosztáson alapul, valamint a tudás mint termelőerő aktív alkalmazása is. A *növekvő* kognitív távolság egyúttal fokozza a politika eltávolodását is a tudománytól, például azáltal, hogy korlátozza a közönség lehetőségeit az új tudás alkalmazására a társadalmi és kulturális valóságban várhatóan és váratlanul bekövetkező átalakulásokkal kapcsolatos reagálásaiban. A tudományos közösség osztozik a fokozódó intellektuális távolságért viselt felelősségben, mivel a tudomány mint egységes logikájú, konszenzuális, sőt monolitikus vállalkozás dédelgetett önképe egyre inkább összeütközésbe kerül mind a tudomány közösségi szerepével, mind pedig a kutatási prioritások, valamint az adatok előállítása és értelmezése körül folyó saját belső küzdelmeivel.

A tudás szabályozására és közvetve a tudomány és a technológia fejlődésére is kiható döntések meghozatala előtt azonban – politikai és erkölcsi megfontolásokból – számos csoporttal, választótestülettel és intézménnyel kell konzultálni. Félrevezető lenne azt gondolni, hogy a modern társadalmakban a tudománytól való eltávolodás vagy a tudománnyal való kapcsolatok elvesztése, vagy akár a jelentős mértékű tudományos analfabetizmus „potenciálisan fatális folytonossági szakadást” jelent a mai emberek önmagukról alkotott felfogásában (ahogy Gerald Holton állítja), és/vagy a tudomány társadalmi támogatása terén drámai összeomlás lehetőségét jelzi.

Pontosabb, ha az ingtag egyensúly állapotáról beszélünk, ami kihatással van a tudomány autonómiájára, illetve függő státusára a modern társadalomban. A tudomány és a közönség közötti szoros intellektuális kapcsolatok elvesztése a modern társadalomban tökéletesen összeegyeztethető mind a tudomány széles körű támogatásával, mind a tudomány és a technológia hatásainak ellenőrzésére irányuló jogi és politikai erőfeszítésekhez való hozzájárulással. Más értelemben azonban a kognitív kapcsolatok megszűnése majdnem irreleváns és erősen vitatható, – semmi sem támasztja alá például azt a feltételezést, hogy a *kognitív szinten* megvalósuló szoros „érintkezés” a tudományos és technológiai tudásra kiható döntésekben való közösségi részvétel előfeltétele lenne. Az efféle állítások gyakorlatilag értelmetlenek, mivel szinte azt kívánnák meg, hogy a nagyközönséget vonják be a tudományos műhelyek munkájába.

A szaktudás és a civil társadalom összefüggéseinek megítélésekor figyelembe kell venni a speciális körülményeket. Azok a feltételek, amelyek között a specializált tudás különféle közösségek számára elérhetővé és értelmesen kiaknázhatóvá válik, meglehetősen változatosak. Ahelyett, hogy a szaktudás és a közönség közötti kapcsolatokat egymástól elszigetelt önálló szereplők kapcsolatainak sorozataként kezelnénk, inkább a szaktudás képviselői és a közönség között a kulturális identitások, valamint a civil társadalmi szervezetek által a tudomány és a technológia különféle módokon való újjászervezése terén felmutatott leleményesség közvetítésével működő kölcsönhatásokat kell szem előtt tartanunk.

Tisztán kell látnunk továbbá, hogy a szakértői tudás egyszerűen eltűnne, ha a társadalom közönséges tagjai valamilyen mértékig nem mutatnának bizalmat iránta. Mind-

azonáltal a szakértők ma állandóan számos vitába keverednek bele. Egyre fokozódó jelentőségű politikai kérdésekké válnak többek között a biztonsági szabályozások, ideértve bizonyos összetevők jelenlétének korlátozását az élelmiszerekben, a kockázatok kezelését és a veszélyforrások ellenőrzés alatt tartását, és mindezeknek a vitáknak fontos mellékhatása a szakértők tekintélyének rombolása. Amíg valamilyen kérdéstről – különösen a nyilvánosság előtt – viták folynak, addig a szakértők és ellenszakértők hatalma és befolyása korlátozott marad, amint azonban az adott kérdésben döntés születik, a szakértők tekintélye is szinte vitathatatlanul válik. A vitatott ügyek „elintézéséhez” szükséges munka mennyisége a szakértőknek attól a képességétől függ, hogy a *releváns* kontextusokban mennyire tudják mozgósítani a társadalmi és kulturális erőforrásokat.

A tudományos közösség szempontjából a nagyközönséggel való kognitív érintkezés hiánya bizonyos előnyökkel és ugyanakkor hátrányokkal is jár. A tudomány és a közönség közötti kapcsolat megszűnése talán megmagyarázhatja, legalábbis részben, hogy a tudományos közösség – figyelembe véve a nagyvállalatok, valamint a katonai és állami intézmények szemében mutatott vonzóerejét és hasznosságát – miért volt képes jelentős mértékig megőrizni intellektuális autonómiáját. Ez az autonómia azonban a tényezők egész seregétől függ a tudományos közösségen belül és azon kívül egyaránt. A kontaktus elvesztése egyben erőforrás is a tudományos közösség számára. Egyfajta szimbolikus elválasztódást és függetlenséget jelez, amiből tőkét lehet kovácsolni az állammal és más társadalmi intézményekkel szemben. A tudomány tekintélyt parancsoló hanggá válhat a stratégiai döntésekben, vagy pedig – a más politikai rendszerekkel folytatott ideológiai és materiális küzdelmekben – a társadalom nyitottságát reprezentálhatja. A kognitív távolság azonban ugyanakkor korlátozza is „a tudomány hangjának” közvetlen hatékonyságát mind a civil társadalmi szervezetekben, mind a stratégiák kialakításában: a tudomány széles körű autonómiája és függetlensége a „normális” tudományos tevékenység túlzott mértékű elismeréséhez, s ebből fakadóan innovativitásának csökkenéséhez vagy megszűnéséhez vezethet.

A demokrácia és a tudás mint magántulajdon összebékítése

John Powell, a földtudományok egyik úttörője több mint egy évszázaddal ezelőtt az USA kongresszusa előtt történt meghallgatása során rátapintott a tudás egyik legjelentősebb vonására, nevezetesen arra, hogy „a tulajdon birtoklása exkluzív, a tudás birtoklása viszont nem exkluzív jellegű”. A tudás bizonyos megtestesülési formái – Powell tételének igazsága dacára – mégis exkluzív, magántermészetű javakká válnak az olyan jogi korlátozások eredményeként, mint például a tudáshoz kapcsolt szabadalmi vagy szerzői jogok.

Annak, hogy a tudást közjóként vagy magántulajdonként kezeljük-e, számos figyelemre méltó következménye van: igen valószínű például, hogy elsősorban az új vagy többlet-tudás részesül védelemben. Ez főleg a gazdasági rendszerekben, de a tudomány kontextusában is komoly dilemmát vet fel, mivel a tudás növekedésének forrása a tudás. Ha a tudás védelmet kap, ez károsan hat ki a tudás növekedésére. Ha azonban a tudás nem részesül védelemben – érvelnek a közgazdászok –, megszűnik a motiváció az

új tudás előállításába való befektetésekre, tehát a tudás és általában az innováció gyarapodásához alapvetően szükség van bizonyos tudáselemek kisajátítására és kizárólagos jogosítványokra azok felhasználásához.

Az új többlettudással ellentétben az általános, mindennapi és rutinná vált tudás-vagyont főként olyan tudás alkotja, ami nem versengő és nem kirekesztő természetű, vagyis a tudásnak ezek a formái minden további nélkül közjavaknak tekinthetők.

A tudományos tudás alkotja a modernizáció egyik legfontosabb előfeltételét – modernizáción itt a társadalmi és gazdasági tevékenység állandó bővítésének és fokozásának azt a szegmentumát értem, amit csakis a tudomány, nem pedig a modern társadalom bármelyik más társadalmi alrendszere hoz létre.

Nem kívánom tárgyalni az olyan alkuk sokat vitatott témáját, amelyek a tulajdonjogoknak a tudáshoz való társítása és a társadalom általános jóléte terén elérhető nyereségek között létrejöhetnek, sem pedig a tudás közjóként való kezelése és az azoknak a jólétben mutatkozó veszteségek közötti kompromisszumokat, akik nem részesülhetnek a tudományos újítások és felfedezések hasznából.

A közgazdászok, a jogtudósok és a nagy nemzetközi intézmények – például a Világbank – szakértői azt szorgalmazzák, hogy a tudásnak (globális) közvagyonként kell alkotnia. Gazdasági nézőpontból ez annyit jelent, hogy a tudás nélkülözi a gazdasági vagyontárgyak bizonyos tipikus jellemvonásait, nevezetesen a versengő és kirekesztő jelleget. Ám az, hogy a tudás bizonyos formái valóban közjavak legyenek, éppen a többletet alkotó, vagyis új tudás esetében a *legkevésbé valószínű*. És éppen a többlettudás az, ami profitot eredményez.

Így tehát az ősrégi dilemma, hogy a tulajdon vajon azért befolyásolja-e az emberi kapcsolatokat, mert a birtokosa számára hatalmat biztosít, vagy pedig az ok-okozati összefüggés ennek éppen a fordítottja, továbbra is fennáll, még a tudástársadalmakban is.

Megszüntethető-e a demokrácia és a tudás közötti szakadék?

New York állam és New York városa majdnem egy évtizeden át tartó jogi vitába sodródott abban a kérdésben, hogy az állam megfelelő mértékig részt vállal-e New York City közoktatási rendszerének finanszírozásában. A vita nem is elsősorban a pénz körül folyik, bár végső soron az is szerepet játszik benne, hanem inkább arról szól, hogy milyen minimális kötelezettségek hárulnak a kormányzatokra a hatáskörükbe tartozó gyermekek oktatása terén. A viták a körül a sok fejtörést okozó kérdés körül forognak, hogy pontosan mit is jelent az alkotmányban rögzített ígéret az államban élő gyermekek számára „szilárd alapokat nyújtó közoktatás” biztosítását illetően.

Az illetékes fellebbviteli bíróság 2003-ban hozott ítéletének ismertetését a következőkkel vezették be: „[Döntésünk indokolását] annak egyhangú megerősítésével kezdjük, hogy demokráciánkban az oktatás döntő fontosságú. Az oktatás alapvető értéke bele van foglalva New York állam alkotmányának az oktatással foglalkozó cikkelyébe, ezzel az egyszerű mondattal: »A törvényhozásnak gondoskodnia kell az ingyenes népiskolai rendszer fenntartásáról és működtetéséről, amelynek keretei között az államban élő valamennyi gyermek oktatásban részesülhet.«”

A felperes természetesen azt állítja, hogy az állam nem biztosítja New York City állami iskolákba járó gyermekei számára az alkotmányban garantált oktatási lehetőségeket. Ám mit is jelent pontosan az oktatáshoz fűződő alkotmányos emberi jog, és mi tekinthető „szilárd alapokat nyújtó közoktatásnak”? Az állami iskolákat – állította egy korábbi bírósági ítélet – „az állam mindössze arra kötelezi, hogy készítsék fel diákjaikat alacsony szintű munkakörök betöltésére, az esküdszékek munkájában való részvétellel és a választások során terjesztett közérdekű közlemények olvasására, ami egyenértékű a nyolcadik vagy kilencedik osztály szintjének megfelelő oktatással”. És ebben a tekintetben New York városa – akármennyi problémával küzdenek is az iskolái – eleget tesz a követelményeknek, bármennyire korlátozottak is azok. A bíróság ítélete nem elégítette ki a felpereseket, s ezért fellebbeztek. A fellebbviteli bíróság ezt követően 2003-ban hozott döntésében olyan álláspontra helyezkedett, amit az egyik bíró így fogalmazott meg: „A középiskolai oktatás ma szinte nélkülözhetetlen.”

Az elhúzózó New York-i perek főként az államnak a gyermekek *közössége* iránti felelősségéről szóltak, nem érintették az egyes tanulók iránti felelősség kérdéseit, és egyáltalán nem foglalkoztak az abból fakadó felelősséggel, amit „tudásszakadéknak” neveznek. Így – éles ellentétben a New York-i fellebbviteli bíróság döntésével – az USA más igazságszolgáltatási szervei foglalkoztak a „tudásszakadék” kérdéseivel. New Jersey állam legfelsőbb bírósága például úgy foglal állást, hogy az állami iskoláknak gondoskodniuk kell az oktatásban meglévő olyan fogyatékoságok orvoslásáról is, amelyek a társadalmi egyenlőtlenség, illetve az etnikai vagy családi háttér nagyobb társadalmi problémáiban gyökereznek.

A különböző megközelítések jelentős közérdekű következményekkel járnak. Az utóbbi esetben ugyanis az ingatlanadó újraelosztása helyénvalónak bizonyul és az iskolák helyzetét megerősítő programok igazolást nyernek, míg az előbbi megközelítés esetében elfogadhatóak az iskolák eltérő színvonalából adódó óriási egyenlőtlenségek.

Összefoglaló megjegyzések

Előadásomban elsősorban a tudás megszerzésének módjával összefüggésben a modern társadalomban felmerülő kérdésekre koncentráltam, és kevésbé foglalkoztam azzal, hogy a tudással mit lehet kezdeni. Ez egy másik előadás témája. Pillanatnyilag azonban az a megállapítás jelenti számomra az alapvető problémát, hogy a demokratizálódás a tudástársadalmakká váló modern társadalmakban egyre inkább kiterjed a *tudás iránti igények demokratizálására, és ezzel kapcsolatban különféle alkufolyamatok indulnak meg.*

Feltételezem, hogy a tudományos tudás sokkal jobban alakítható és könnyebben elérhető, mint ahogyan azt a tudomány és a társadalom közötti kapcsolatok klasszikus szemlélete sugallja. A tudományos tudás új szociológiája megismertetett bennünket azzal a felfogással, hogy a tudományos tudás termelése sok szempontból hasonló más társadalmi gyakorlatokhoz. A szakértői tudás és a mindennapi tudás közötti határok sokkal kevésbé rögzültek és kevésbé robusztusak, mint amilyenek – különösen a szakértői tudás és a nagyközönség tudása közötti növekvő távolságot felpanaszoló megállapítások tanúsága szerint – ezeket sokan vélik. A tájékozottságnak a nagyobb részvételi demok-

rácia vagy a közügyeket aktívan alakító állampolgárok kifejlődése révén olyan társadalmi kivételések jönnek létre, amelyekből a civil társadalmi szervezetek húzzák a legtöbb hasznot. Ez különleges kihívásokat teremt például a tudáshoz való hozzáférés tekintetében, de a részvétel új módjait és formáit illetően is. És ezen a téren jelentős feladatok várnak a civil társadalmi szervezetekre.

Nico Stehr

Szociológus a németországi Zeppelin Egyetem és a Brit Kolumbiai Egyetem professzora, az információs társadalom kulturális és gazdaságpolitikai kérdéseinek nemzetközileg elismert kutatója. Számos nemzetközi szervezetben tölt be vezető tisztségeket. Kutatási és oktatási területei: a tudástársadalom, a tudás és a modern munkaerő, a tudományos tudás, a társadalmi átalakulások és a globalizáció összefüggései. Könyveinek témái többek között a kockázattársadalom, a tudástársadalom, a tudomány és a technológia fejlődésének piaci és politikai következményei. Érdeklődése középpontjában a tudáspolitikai és a tudástársadalom szociológiai kérdései állnak.

E-mail: nico.stehr@t-online.de